

Katja Fidler

» Ko bi le dobili dovoljenje za stalno prebivanje « - Etnografija strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju ljudi z dovoljenjem za začasno prebivanje

Součinkovanje migracijske zakonodaje z zakonodajo o državljanstvu, trgu dela in socialnem varstvu v vsakdanjem življenju priseljenc iz tretjih držav, ki v Sloveniji delajo kot nizko kvalificirane delavke, deluje kot mehanizem strukturnega nasilja. Članek z etnografskimi opisi procesov podaljševanja dovoljenj za prebivanje in dostopanja do socialnih pravic štirih družin opiše to posredno nasilje, vpeto v delovanje institucij in družbe na sploh. Ugotovitve etnografske raziskave predstavijo, kako se priseljenke zaradi pravno predpisane negotovosti dovoljenj za začasno prebivanje, verižnega pogojevanja pravice do prebivanja in socialnih pravic ter pomankljive podpore v družbi bojujejo za zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb. Zaradi pogojenosti in začasnosti pravic njihovega pravnega statusa se znajdejo v podrejenem in negotovem položaju, ki jim slabša zdravje. V sklepnem delu je navedenih nekaj praktičnih predlogov za zmanjšanje takšnega nasilja.

Ključne besede: priseljenci, državljanitretjih držav, migracijska politika, pravice, socialno varstvo, zagovorništvo.

Katja Fidler kot socialna delavka trenutno sodeluje s prebivalci segregiranega romskega naselja. Kontakt: katja.fidler@gmail.com

» If only we'd get a permanent residency permit « - Ethnography of structural violence in everyday life of people with temporary residency permit

The interaction of migration laws with laws on citizenship, the labor market, and social welfare in the everyday lives of migrants from third countries working in Slovenia as low-skilled workers, functions as a mechanism of structural violence. Ethnographic descriptions of processes of renewal of residence permits and access to social rights of four families illustrate this indirect violence, embedded in the functioning of institutions and society as a whole. Findings from ethnographic material show how migrants struggle to meet their basic needs due to the legally prescribed uncertainty of temporary residence permits, the chain dependency of residence and social rights, and the lack of societal support. The conditionality and temporariness of their legal status place them in a subordinate and precarious position which deteriorates their health. The article concludes with some practical proposals to reduce such violence.

Key words: migrants, third country nationals, migration policy, social rights, social security, advocacy.

As a social worker, Katja Fidler currently works with residents of a segregated Roma settlement in Slovenia. Contact: katja.fidler@gmail.com

Uvod

Kar naprej nas skrbi ... a bomo dobili vize ... komaj zdržim to maltretiranje v službi, bolijo me roke, vrat ... samo ne upam si je menjati ali iti na bolniško, zdaj, ko čakamo na vizo ... Moram zdržat, dokler ne dobimo vize ... Verjetno si ne bom upala zamenjati službe, dokler s sinovi ne dobimo stalne vize ... Če jo bomo sploh kdaj ... (R., odlomek iz intervjuja, januar 2024)

Mislili smo, pa tu je Evropa, boljše bomo živeli, pa je vse isti k... Tu je celo še bolj bolano, saj se vsi delajo, kako se kao spoštujejo človekove pravice, kao je dobra sociala ... Pa vidimo, da ja je, samo ne za vse, za nas, nevredne tujce

se vedno kaj zakomplicira ... Dolge čakalne liste in brezvezna birokracija, vsakih šest mesecev podaljševati dovoljenja za prebivanje, pošiljati milijon teh dokazil in čakati ... Pri izkoriščanju migrantov v gradbeništvu pa ni nobenih čakalnih list in kontrol, to se pa vse dovoli ... (F., odlomek iz skupinske razprave, marec 2024)

Kako je mogoče, da je osnovnošolski otrok, ki večino svojega življenja živi in se šola v Sloveniji, kljub pravni pomoči, brez dovoljenja za bivanje? (C., odlomek iz skupinske razprave, april 2024)

Kot socialna delavka v nevladni organizaciji sem spoznavala številne priseljenke, državljanke tako imenovanih tretjih držav, ki so se name obračale z vprašanji o dovoljenjih za prebivanje v Sloveniji in o socialnih pravicah. Opisovale so mi, kako so njihove duševne in socialno-ekonomske stiske najpogosteje povezane z njihovim državljskim statusom. Navedene izjave pripovedujejo, da so pri zagotavljanju osnovnih življenjskih razmer za svoje družine naletele na več ovir, povezanih s postopki za podaljševanje dovoljenj za prebivanje v Sloveniji in dostopom do socialnih pravic, ki ga ti statusi o(ne)mogočajo.

Prva izjava je del zgodbe sogovornice, ki bi zaradi psihičnega pritiska in fizičnega napora zaposlitve ob svojih zdravstvenih težavah želela zamenjati službo ali se pozdraviti na bolniškem staležu. Zaradi čakanja na dovoljenje za prebivanje si teh pravic ni upala koristiti, saj bi s tem tvegala izgubo dovoljenja za prebivanja zase in svoje sinove. Njen delodajalec pa je to pogojenost zaposlitve in pravice do bivanja več let izkoriščal. Drugo izjavo je dala sogovornica, ki je več kot šest mesecev brez odzivov upravne enote na prošnje o informacijah o statusu vlog za podaljšanje dovoljenj za prebivanje nemočno čakala v negotovosti glede prihodnosti bivanja, dela, zdravstvene oskrbe, prihodkov, šolanja svojih družinskih članic in preživljanja širše družine. Citat tretje sogovornice pa priča o restriktivnih pogojih za priznavanje dovoljenj za prebivanje, ki revnejšim priseljenkam onemogoča pridobitev legalnega statusa. Desetletna deklica zaradi nezadostnih sredstev za preživljanje njenih staršev ne more pridobiti dovoljenja za prebivanje in tako že pet let živi v Sloveniji »ilegalno«. Prihodek mame, ki je redno zaposlena, in očeta, ki zaradi fizične oviranosti prejema invalidsko nadomestilo za brezposelnost, po slovenski zakonodaji ne zadostuje pogojem za pridobitev pravice do skupnega življenja s hčerjo, ki že osem let živi v Sloveniji.

Članek temelji na etnografski raziskavi vsakdanjega življenja družinskih članic štirih družin. V raziskavi sem iz njihove perspektive raziskovala vpliv postopkov pridobivanja dovoljenj za prebivanje in dostopa do socialnih pravic na njihove vsakdanje življenjske razmere. Udeleženske raziskave so se v Slovenijo, kjer se želijo ustaliti, preselile iz Severne Makedonije, Kosova ter Bosne in Hercegovine. Tu več let živijo na podlagi državljskega pravnega statusa – dovoljenja za začasno prebivanje (z namenom zaposlitve ali združitve družine).

Čeprav črпам ugotovitve iz življenja migrantk, tema raziskave niso življenja migrantk, temveč migracijska politika Slovenije in njeno součinkovanje z drugimi politikami. Prispevek ne samo opiše izkušnje njihovih konkretnih učinkov v

vsakdanjem življenju udeleženk raziskave, temveč poskuša na podlagi teh osebnih izkušenj članic štirih družin tudi opisati, kako součinkovanje migracijske zakonodaje z zakonodajo o državljanstvu, trgu dela in socialnem varstvu deluje kot mehanizem izključevanja nekaterih (ekonomskih) priseljenc iz dostopa do pravic. Raziskava se osredotoča na dostop do pravice do stalnega prebivanja in polnega obsega socialnih pravic družin iz tretjih držav, katerih članice delajo kot nizko kvalificirane delavke in nimajo prihodkov iz drugih virov.

Metodologija

Etnografska raziskava

K sodelovanju v etnografski raziskavi, ki je potekala od januarja 2023 do septembra 2024, sem povabila članice štirih družin. Z udeleženkami raziskave sem sodelovala pri vsakdanjih aktivnostih v njihovem prostem času. Prav tako sem z njimi sodelovala kot socialna delavka pri dejavnostih, ki so neposredno povezane s predmetom raziskave: pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje in uresničevanju socialnih pravic. Z metodami zbiranja podatkov, kot sta opazovanje z delno udeležbo in nestrukturiran neformalen intervju na terenu (individualen in skupinski), sem raziskovala celostno – ne le doživljanje njihovih življenjskih razmer med raznovrstnimi vsakodnevnimi aktivnostmi, temveč tudi družbeni kontekst, v katerem živijo. Raziskovanje družbenega konteksta sem omejila na preplet migracijske politike in politik državljanstva, trga dela in socialne varnosti. Izhajala sem iz perspektive udeleženk raziskave, zato je bilo v ospredju vprašanje o(ne)mogočanja pravic oz. (ne)enakosti pri uresničevanju pravic.

Zagovorniška perspektiva

Raziskava temelji na zagovorniški perspektivi v raziskovanju. Cilj zagovorništvaja je vselej samozagovorništvaja, kolektivno povezovanje, v katerem se zatirane posameznice bojujejo za svoje pravice kot tiste, ki kršenje pravic občutijo na lastni koži in se zavedajo družbenih mehanizmov zatiranja (Flaker idr., 2007). Predvsem s pomočjo skupinskih razprav je raziskava poskušala ustvarjati možnosti za kolektivno artikuliranje strukturnega zatiranja, ki je vselej prvi pogoj kolektivne politične akcije. Zagovorniška perspektiva, v kateri se raziskovalec postavi na stran zatiranih, je bilo glavno vodilo tudi med analizo gradiva. Izbrala sem tiste izjave in koncepte v povezavi z raziskovalnimi vprašanji, ki so jih udeleženke omenile kot najpomembnejše izkušnje za svoje življenjske razmere in razmere svojih družinskih članic. Ključne za analizo so bile tudi interpretacije udeleženk raziskave, s katerimi so poskušale odgovoriti na implicitno vprašanje: zakaj so se jim določene stiske zgodile in kakšne spremembe na ravni zakonodaje pa tudi v delovanju institucij bi njihove stiske zmanjšale.

Opazovanje sodelovanja v raziskovanju

Z udeleženkami raziskave sem razvila prijateljski odnos in vsakotedenski stik. To mi je omogočalo boljše razumevanje življenjskih razmer in njihove perspektive. Hkrati pa je tak osebni in vzajemen odnos med raziskovanjem zahteval nenehne refleksije in pogovore o odnosih, vlogi in pozicijah družbene moči udeleženih v raziskovanju ter pridobitvah in tveganjih med raziskovanjem za udeležene. Tudi Tedlock (2000, str. 465) opazuje, da sodobni trendi etnografske metode fokus preusmerjajo od »opazovanja z udeležbo« k »opazovanju sodelovanja«.

Pri refleksiji o sodelovanju med raziskovanjem sem zapise o svojih dilemah, dvomih, razmišljanjih in pogovorih v zvezi z odnosi med udeleženi v raziskavi podrobno opisovala v terenskih zapiskih. Pri zapisih sem veliko pozornosti namenila svojim predpostavkam, vrednotam, poziciji moči v vsakdanjem življenju ter poziciji moči glede na temo raziskave in vlogo v raziskavi. Kot Bejaranu, Juarezu, Garcii in Goldsteinu (2019, str. 27–31) se mi je natančno dokumentiranje svoje privilegiranosti, pozicioniranosti in ideoloških predpostavk kot raziskovalke zdelo nujno, saj so s tem te postale dostopne, pregledne in ranljive za presojo.

Tudi Noblit, Flores in Murillo (2004) trdijo, da je velika pomanjkljivost kritične etnografije njena osredotočenost na družbene spremembe, vendar ji manjka osredotočenosti na lastno pozicijo raziskovalke. Etnografinje pozivajo, naj razmislijo, »kako so njihova lastna dejanja preučevanja in predstavljanja ljudi in situacij dejanja prevlade« (prav tam, str. 3). Po Wolf (1993, str. 2) se družbena moč v raziskovanju reproducira v treh medsebojno povezanih dimenzijah: razlike v moči zaradi različnih družbenih položajev raziskovalca in tistih, ki jih raziskuje (rasa, razred, etnična skupina, življenjske priložnosti, državljanstvo itd.), moč, ki se izrazi med samim raziskovalnim procesom, in moč, ki se izrazi v procesu interpretacije oziroma pisanja o ljudeh.

O tej dinamiki različnih pozicij družbene moči sem med raziskovanjem razmišljala v zapisih, pogosto pa smo jo na mojo pobudo ozaveščale tudi v pogovorih z udeleženkami raziskave. Očitno je bilo, da glede na raziskovalno temo pripadam privilegirani skupini, državljanke Republike Slovenije, moj dostop do delavskih in socialnih pravic je stabilen, moja pravica do bivanja ni začasna in ni povezana z zaposlitvenim statusom ali prihodki. Med raziskovanjem sem se vselej zavedala različnega pomena raziskovane teme za moje življenje in življenje udeleženek raziskave ter pozicije moči, ki izhaja iz tega. Zanje so bile teme eksistencialnega pomena in jim povzročale vsakdanje bivanjske in duševne stiske, tema raziskovanja pa ni vplivala na zadovoljevanje mojih osnovnih življenjskih potreb. Med raziskovanjem sem se pogosto spraševala o smiselnosti raziskovanja, če je končni rezultat le akademski tekst z nekaj javnimi predstavitvami. S tem razmislekom tudi ta članek na podlagi ugotovitev raziskave sklenem s predlogi, ki niso usmerjeni k akademski skupnosti, ampak prav v prakso, k odločevalkam in oblikovalkam politik ter strokovnim delavkam na področju socialnega varstva.

Namen opazovanja odnosov med raziskovanjem je bilo tudi učenje, kako delovati z lastnimi omejitvami ponotranjenega in normaliziranega rasizma (etnocentrizma, pokroviteljstva, viktimizacije) v vlogi socialne delavke in raziskovalke ter ga razgrajevati. Raziskovanje je bil proces, kako se učiti ponižnosti, enakovrednosti in vzajemnosti v raziskovanju, čeprav smo vse udeležene v odnosu med raziskovalko/socialno delavko in udeleženkami raziskave/uporabnicami pogosto občutile ponotranjene neenake pozicije moči. Mislim, da mi je kontinuiran stik v obdobju dvajsetih mesecev omogočal »učenje učenja« poslušati ljudi v stiskah, uporabnice socialnega dela.

To »učenje učenja« sem kot McConell in Smith (2019, str. 119) dojema la kot potrpežljivo poslušanje z zavedanjem o neizogibnih razmerjih moči, ki vplivajo na raziskovanje. V vseh fazah raziskovanja sem skrbela, da sem udeleženke raziskave obveščala o poteku raziskave, o sprotnih in končnih ugotovitvah, o možnosti udeleženk do zasebnosti, anonimnosti in odstopu od udeležbe v raziskavi ter obvarovanja pred kakršnokoli škodo (psihično, telesno ali drugo), po moji iskreni in najboljši vednosti.

Perspektiva žensk

Med izhodiščnim raziskovanjem sem opazila težnje zaposlenih (predvsem na upravnih enotah, centrih za socialno delo, v zdravstvenih domovih, šolah in vrtcih), da udeleženke raziskave (ženskega spola) obravnavajo kot nedejavne članice migrantske družinske enote. Opazila sem, da jim pogosto nepreverjeno pripisujejo, da so brez lastnih aspiracij in kritične pozicije do migracijskih politik, izkoriščanj na trgu dela in patriarhalnih struktur znotraj svoje družine in širše družbe (o tem pišejo tudi Lutz in Amelina, 2021, str. 55; Farris, 2018; Githens, 2013, str. 60–62; Cukut Krilić, 2009, str. 13). Ker sem hotela raziskati prizadevanja žensk v okviru teme raziskave, sem največ pozornosti namenila perspektivi odraslih žensk v družinah. Nisem pa se omejila zgolj na raziskovanje njihovih izkušenj, temveč sem upoštevala izkušnje vseh družinskih članic. Te izkušnje predstavim v naslednjem poglavju.

Ugotovitve

»Ko pridete na vrsto, boste dobili informacije« – negotovost v dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih upravnih postopkih podaljševanja dovoljenj za prebivanje

Mož je čakal cel dan svojega dopusta, da je dobil številko in e-mail od našega referenta. So rekli, naj se obrnemo na njega, on nam bo povedal, kako daleč je postopek z našimi dovoljenji. Ga kličemo že dva tedna, pišemo e-mail ... Nič odziva ... (A., osebni pogovor, marec 2024)

Največ socialno-ekonomskih in psihičnih stisk je udeleženkam raziskave povzročala negotovost zaradi dolgotrajnih, netransparentnih in zapletenih

administrativnih postopkov za podaljševanje dovoljenj za prebivanje. Vse udeleženke so v času raziskovanja čakale na izid prošelj za podaljšanje dovoljenj za začasno prebivanje ali pridobitev dovoljenj za stalno prebivanje več kot devet mesecev. V času čakanja v negotovosti glede izida njihovih vlog so udeleženke raziskave vsak dan premišljevale o grožnja izgube pravnega statusa, ki pomeni izgubo vseh pravic v Republiki Sloveniji in deportacijo v matično državo. Udeleženke kljub prizadevanjem niso imele možnosti vpogleda v status svojih vlog in niso bile deležne podpore pri razumevanju in izpolnjevanju vseh pravnih pogojev za pridobitev dovoljenja za prebivanje. Pri tem so se morale sprijazniti z dolgimi čakalnimi vrstami, nerazumevanjem zahtev in neodzivnostjo referentk, ki so obravnavale njihove prošnje, in počasnostjo obravnavanja prošelj.

»Doktor je rekel, naj se neham nervirati« – negotovost, ki škoduje zdravju

Samo živciram se in razmišljam cele dneve ... ali bomo sploh dobili vize ... Bom zdržala do takrat v tej službi? Kaj bo, če kar naenkrat izvemo, da smo ostali brez vize? Naj se sploh trudim tu, če bomo morali oditi? S čim se bomo preživljali, če nam ne podaljšajo vize? Kam bomo šli? Kje bomo živeli? Kaj bo s šolanjem sinov? Verjameš, še živeti se mi ne da. (R., osebni pogovor, maj 2024)

Nenehna negotovost glede izida prošelj za bivanje in negotovost glede življenjskih razmer v prihodnosti je slabšala zdravje udeleženk raziskave. Kot je v navedenem citatu povedala R., so zaradi neodzivnosti upravnih enot o statusu njenih vlog in negotovosti glede izida prošelj za dovoljenje za začasno prebivanje za članice družin doživljale stres, izgorelost, anksioznost in depresijo. Zato so te psihične stiske krhale tudi njihovo fizično zdravje (čiri na želodcu, problemi s ščitnico in spanjem, poslabšanje gibalnih sposobnosti zaradi neaktivnosti, povišana raven krvnega sladkorja ipd.).

»Če bi imela dovoljenje za stalno prebivanje, me v tej službi niti za sekundo ne bi več videli« – podrejenost na delovnem mestu zaradi pogojenosti pravice do prebivanja z zaposlitvijo

Za ljudi, ki imajo enotno dovoljenje za delo in prebivanje, je pravica do prebivanja povezana z zaposlitvijo. Brez zaposlitve izgubijo pravico do prebivanja v Sloveniji (Ministrstvo za notranje zadeve, 2023). Deklarativno, od aprila 2023, s spremembo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2023), velja, da lahko menjajo delovno mesto, vendar zaradi nezaupanja v administrativne postopke mnoge tega ne tvegajo. Udeleženke raziskave so bile informirane, da imajo enake pravice kot slovenske delavke, npr. pravico do bolniškega staleža in plačila nadur, a jih zaradi odvisnosti od zaposlitve niso želele koristiti. Njihove delodajalke so jim namreč posredno ali neposredno sporočale, da koriščenje bolniškega staleža, pritožbe o neplačanosti nadur

in kratkotrajnosti pogodb o zaposlitvi niso zaželeni in da so kot »nizko kvalificirane« delavke kljub splošnem pomanjkanju delavk nadomestljive. Tako so raje ostajale v delovnih razmerjih ne glede na kršitev delavskih pravic oziroma si delavskih pravic niso upale uveljavljati, saj so se bale izgube zaposlitve.

Dokazovanje »sredstev za preživljanje« kot pogoj za pridobitev oziroma podaljšanje dovoljenja za prebivanje z namenom združitve družine je drug razlog, ki priseljenke, državljanke tretjih držav, ki delajo kot nizko kvalificirane delavke in nimajo prihodkov iz drugih virov, prisili v vztrajanje v slabih delovnih razmerah. Za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje na podlagi združitve družine je morala npr. štiričlanska družina leta 2024 dokazati, da ima za vseh sedem mesecev pred vložitvijo prošnje na bančnem računu 1222,42 evrov (če eden izmed staršev ni zaposlen) oz. 1459,49 evrov (če delata oba starša), za stalno dovoljenje pa 1939,53 evrov »zadostnih sredstev za preživljanje«. Udeleženke raziskave, ki so zase ali za svoje družinske člane želele v prihodnjih mesecih podaljšati dovoljenje za prebivanje, si niso mogle privoščiti ostati niti za nekaj tednov brez prihodkov, saj bi to pomenilo, da ne bodo mogle dokazati, da imajo dovolj sredstev za preživljanje.

»Smo brez dovoljenja, ker nimamo dovolj denarja. Nimamo dovolj denarja, ker smo brez dovoljenja« – začaran krog revščine in nedoseganja pogojev za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje

Dokazovanje zadostnih sredstev za preživljanje kot pogoj za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje se je v življenju dveh udeleženk raziskave pokazal kot mehanizem, ki jima je odvzel dovoljenje za prebivanje in ju potisnil v ilegalnost. Dnevniški zapis o okoliščinah družine B. opiše, da jih je izguba dovoljenja za prebivanje zaradi premalo finančnih sredstev potisnila še v večjo stisko:

Partnerki B. in M. sta se v eksistencialni krizi, v letih, ko sta B. in hčerka C. ostale brez dovoljenja, pogosto obnašali živčno, depresivno, apatično. Družina je živela samo z enim nadomestilom plače za invalidnost. B. ni imela pravice do prebivanja in do dela. M. po nesreči ni mogel hoditi. Ko je B. izgubila dovoljenje in se je njihova revščina in socialna izoliranost povečevala, je M. postajal vse bolj depresiven. Skoraj nikoli ni vstal iz postelje, kadil je v postelji in gledal TV. Veselje je imel le z otrokoma, z njima se je sede igral in delal domačo nalogo. Poškodovana noga je brez treninga hoje postala še slabša. Izgubile so otroški dodatek za C. in zdravstveno zavarovanje za B. in C. M. je izgubil voljo, da bi šel na rehabilitacijo in ponovno začel delati. B. ni imela pravice do dela, še v trgovino in vrtec jo je bilo strah iti, da je ne bi ustavili policaji. Nadomestilo plače so namenile za najemnino, plačilo vrta, pomoč staršem in ovirani sestri v Bosni, za hrano pa so se zanašale na pakete Rdečega križa, Zveze prijateljev mladine in Karitasa. Kot pravi B., sta B. in C. ostali brez dovoljenja, ker niso imele dovolj denarnih sredstev – ker so bile revne. In postale so revne, ker niso imele dovoljenja za prebivanje. (zapis v dnevniku, november 2023)

»Najprej prijava bivališča, potem vse ostalo« – prijava bivališča kot pogoj za dostop do socialnih pravic

Za udeleženke raziskave grožnja ilegalizacije povzroča tudi pomanjkanje ekonomsko dostopnih stanovanj v osrednjeslovenski regiji. Stanovanje, kjer urediš prijavo začasnega ali stalnega bivališča, je pogoj za ohranjanje dovoljenja za prebivanje. Je tudi pogoj za ohranjanje zaposlitve, zdravstvenega zavarovanja, prejemanja socialnih prejemkov, odprtje bančnega računa, ohranjanje statusa davčnega rezidenta. V trenutnem stanju na nepremičninskem trgu pa udeleženke raziskave, ki prejemajo minimalno plačo in imajo otroke, zelo težko najdejo stanovanje, kjer dovolijo bivanje otrok in prijavo začasnega ali stalnega bivališča. Povezanost dovoljenj za prebivanje s prijavo bivališča je tako še en mehanizem, ki zaradi trenutnega stanovanjskega trga v Sloveniji priseljenkam z nizkimi prihodki povzroča nenehne skrbi in jih eksistencialno ogroža.

»Slovensko dobro razumem, a izpita A2 slovenščine ne bom nikoli naredila« – vse težji dostop do dovoljenj za stalno prebivanje

Bogami, zgodilo se je to, česar sem se bala. Ker smo toliko časa čakali na začasno dovoljenje, bo moja vloga za stalno vizo zdaj padla po 1. 11. 2024, se pravi, da potrebujem izpit iz slovenščine A2, da dobim stalno vizo. Ampak A2 ni šans, da naredim. Ojoj, a bo to pomenilo, da ne bom mogla nikoli zamenjati te službe? Jaz sem slaba za jezike, ni mi šlo pisanje niti v šoli, bila je vojna, a v službi v ambulantah vse razumem in se sporazumem s pacienti in zdravniki ... Znam dovolj dobro slovenščino, da opravljam svoje delo, da se najdem, da pomagam otrokom v šoli, a ker ne znam dovolj dobro za A2 slovnico, to zdaj pomeni, da ne bom nikoli imela stalnega dovoljenja, a kaj? Da ne bom nikoli dobila pravice, da tu delam in živim v miru, ne da se skozi živciram zaradi teh začasnih viz. (R., osebni pogovor, avgust 2024)

Stalno dovoljenje zaradi zaostrovanja pogojev (višja denarna sredstva za preživljanje kot pri začasnem dovoljenju in opravljen izpit iz slovenščine na osnovni ravni) je vse težje pridobiti. V Sloveniji zato nekatere tujke podaljšujejo dovoljenje za začasno prebivanje v neskončnost. Nov pogoj za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, ki je v veljavi od 1. 11. 2024 – potrdilo o opravljenem izpitu iz slovenščine na osnovni ravni (raven A2 Skupnega evropskega jezikovnega okvira) je zaradi stopnje zahtevnosti preverjanja za mnoge nemogoča zahteva.

»Ja, vem, da mi to kao pripada, ampak saj veš ...« – sprejeta neenakost v dostopu do socialnih pravic

Nekatere udeleženke raziskave so neenakost v dostopu do socialnih pravic, v primerjavi z državljanke in priseljenkami z dovoljenjem za stalno prebivanje, občutile kot neproblematično, normalizirano, včasih tudi pnotranjeno. To neenakost so nekatere udeleženke raziskave dojemale kot

naravno dejstvo pri delovanju družbe, kot da ne morejo imeti enakih socialnih pravic v Sloveniji, čeprav tu prebivajo, delajo, se šolajo in prispevajo skupnosti. Izjava udeleženke raziskave v podnaslovu je izraz ponotranjene neenakosti v dostopu do zdravstvenih storitev. Kljub urejenemu zdravstvenemu zavarovanju, večletnem plačevanju prispevkov in prijavljenemu bivališču je bila v dvomih, ali ji status nove pacientke v ambulantah družinske medicine pripada. Prepričana je bila, da imajo državljanke Slovenije prednost pred njo.

»Pa kaj, a se bom morala jaz albansko naučiti, a se boste vi slovensko?« - otežen dostop do socialnih pravic zaradi pomanjkanja medkulturnih tolmačk ali prevajalk in podpore v dostopu do javnih storitev

Izkušnje udeleženk raziskave v zdravstvenih zavodih, šolah, vrtcih, na centrih za socialno delo, v zavodih za zaposlovanje opisujejo štiri ovire pri dostopanju do socialnovarstvenih in zdravstvenih storitev, ki slabšajo njihove življenjske razmere:

- težave zaradi pomanjkanja informacij o postopkih uporabe storitev (npr. v zdravstvu: način naročanja na preglede pri osebnih zdravnicah, ginekologinjah, pediatrih ipd.; način naročanja na specialistične preglede prek e-napotnic; na področju socialnovarstvenih storitev in prejemkov: branje odločb in izpolnjevanje vlog, možnost preverjanja pogojev in zahtev; razlike v dostopu in postopkih uveljavljanja pravic za ljudi z različnim pravnim statusom);
- jezikovne ovire (informacije so na voljo samo v slovenščini, redko tudi v angleščini; pogosto zaposlene ne govorijo angleško ali bosansko-srbsko-hrvaško; zaposlene nimajo časa, znanja ali medkulturnih oz. integracijskih kompetenc, da bi se potrudile prevajati; možnosti prevajalk ali medkulturnih tolmačk ni);
- težave zaradi pomanjkanja podpore pri uveljavljanju in uresničevanju socialnih pravic (npr. podpora pri administraciji v zdravstvenih domovih, na centrih za socialno delo, v šolah, na upravnih enotah je pomanjkljiva oziroma pogosto neobstoječa);
- težave zaradi digitalne nepismenosti pri vse večji pogojenosti dostopa do storitev z digitalnim naročanjem, spletnimi portali in aplikacijami (pri nameščanju teh programov in uporabi portalov včasih obstaja telefonska pomoč, vendar samo v slovenščini, npr. za portal Zvem za zdravstvo in portal Zavoda za zaposlovanje).

»Vidim, da nisem nora, ker nisem edina, ki misli, da to ni človeško« - skupinsko artikuliranje stisk kot krepitev moči

V skupinskih pogovorih o izkušnjah z diskriminatorскими zakoni, ki urejajo pravico do prebivanja, socialno in zdravstveno varstvo in trg dela, o izkušnjah z administrativnim kolapsom upravnih enot in o izkušnjah s kršitvami delavskih pravic ljudi z začasnimi dovoljenji so udeleženke raziskave prepoznale

razširjenost teh stisk. Izkušnje, ki so jim oteževale življenjske razmere, so v skupinskih pogovorih poskušale umestiti v širši ekonomsko-politični kontekst in jih tako deindividualizirati. Kot priča izjava sogovornice F. v podnaslovu, so ta večmesečni postopni proces skupinskih ubeseditvev stisk in njihovega umeščanja v širši družbeni kontekst udeleženke raziskave poudarile kot pomemben proces, ki jim je povrnil dostojanstvo. Ta proces, ki se je spontano vzpostavil v skupinskih razpravah med etnografskim raziskovanjem, je imel elemente krepitve moči udeleženih v problemu oziroma elemente kolektivnega samozagovorništva.

Strukturno nasilje v vsakdanjem življenju ljudi z dovoljenjem za začasno prebivanje

Ugotovitve raziskave se skladajo z ugotovitvami Pistotnik (2021, str. 86), ki v analizi birokratskega nasilja nad izbrisanimi po nastanku Republike Slovenije odstirajo logiko evropske migracijske politike. Njena analiza kaže, da je povezava med trgom dela, sistemi socialne varnosti in državljskim statusom mehanizem neenakosti in izključevanja, saj legalizira izkoriščanje delavk migrantk (tako v zaposlitvi kot v odtegotovanju socialnih pravic) s pomočjo pravno predpisane negotovosti državljskega statusa (prav tam). Ljudje z dovoljenjem za začasno prebivanje so v podrejenem položaju v odnosih z delodajalkami, saj morajo obdržati zaposlitev, da se njim in njihovim družinskim članicam ohranja pravica do prebivanja v Sloveniji. Udeleženke raziskave zaradi pogojenosti zaposlitve z dovoljenjem za začasno prebivanje vztrajajo v slabih delovnih razmerah, čeprav so jim kršene delavske pravice. Poleg tega je posledica oteženega dostopa do dovoljenja za stalno prebivanje ob pomanjkljivi podpori manjši obseg socialnih pravic, to pa slabša kvaliteto njihovih življenjskih razmer in povečuje tveganje za kronične bolezni.

Analiza predstavljenih ugotovitev je potrdila tezo Učakar (2022, str. 61) o stopenjski diskriminaciji tujk v Sloveniji, da grožnja izgube pravnega statusa, ki lahko priseljenke spet potisne v položaj boja za osnovno človekovo pravico do pravic, ostaja, vse dokler imajo status tujk. Analogno ugotovitve moje raziskave dokazujejo, da boj za pravico do pravic ostaja, dokler vse članice družin priseljenk ne pridobijo dovoljenja za stalno prebivanje. Ta jim pomeni varnost, saj se jim izda za nedoločen čas in jim zato ni treba več vedno znova utemeljevati namena svojega prebivanja in sredstev za preživljanje.

Migracijska politika Slovenije je pogoje za pridobitev dovoljenj za stalno prebivanje leta 2024 zaostрила. Nekatere udeleženke raziskave zato v Sloveniji živijo z dovoljenjem za začasno prebivanje v neskončnost. Ugotovitve potrjujejo Anderssonovo (2014) tezo, da je učinek teh zaostritev, začasnosti in negotovosti dovoljenj za prebivanje reprodukcija podrejenosti in izkoriščanje delavk iz tretjih držav. Balibar (2007) ta proces označi za ustvarjanje podrejene populacije, ki je prisiljena permanentno živeti na robu

družbe. Slovenska migracijska politika razlikuje med pogoji za pridobitev dovoljenj za prebivanje in socialnimi pravicami za kategorijo privilegiranih tujk (državljanke članic EU in državljanek »dominantnih držav«, kot so ZDA, Kanada, Avstralija ipd.) in kategorijo nepriviligiranih tujk, tako imenovanih državljanek tretjih držav (Bučar Ručman, 2014, str. 53; Zorn, 2008, str. 171). V geopolitičnem pogledu evropska migracijska politika v prepletu s politiko trga dela ustvarja hierarhije prebivalstva in zaradi ekonomskih koristi dopušča delitve med subjekti »razvitega severa« in koloniziranimi subjekti, tokrat v samem evropskem prostoru (Beznec, 2009; Zorn, 2005; Pistotnik, 2021, str. 85–86).

Ugotovitve raziskave potrjujejo tudi to, kar Calavita (2005, str. 45–46) ugotavlja v raziskavi o življenjskih razmerah priseljenk v Italiji in Španiji. Ugotavlja, da so dostopi tujk, državljanek tretjih držav do zakonitega statusa, trajnega delovnega razmerja, urejenega prebivanja in zdravstvenih storitev prepleteni. Nezmožnost prestopa statusa na enem področju vpliva tudi na druga področja, zato udeleženke raziskave ostajajo v stalnem položaju negotovosti glede pravic in življenjskih razmer. To selektivno prepuščanje priseljenk v Sloveniji k določenim pravicam Pajnik (2010, str. 246; 2016, str. 18) in Zorn (2003, str. 8) imenujeta krožno oziroma verižno pogojevanje dostopa do pravic. Izkušnje udeleženk raziskave to jasno ponazarjajo: brez zaposlitvene pogodbe ni mogoče pridobiti enotnega dovoljenja za delo in prebivanje; brez enotnega dovoljenja za delo in prebivanje vsaj ene članice v družini ni mogoče pridobiti dovoljenja za stalno prebivanje; brez stalnega dovoljenja se ne morejo prijaviti na zavodu za zaposlovanje; če niso prijavljene na zavodu za zaposlovanje, niso upravičene do socialnih prejemkov (razen družinskih prejemkov); brez socialnih prejemkov in samo z minimalnim dohodkom težko najdejo dostopno stanovanje z možnostjo prijave bivališča; brez prijave prebivališča niso vključene v sistem zdravstvenega zavarovanja in lahko izgubijo dovoljenje za prebivanje; brez državljanstva niso upravičene do neprofitnih najemnin; brez stalnega dovoljenja si ne upajo menjati zaposlitve, tudi če so razmere slabe in doživljajo kršitve delavskih pravic; brez zaposlitve, ki bi jim zagotovila zaslužek nad minimalno plačo, in brez daljše pogodbe o zaposlitvi ne dosegajo cenzusa zadostnih sredstev za preživljanje za dovoljenje za stalno prebivanje za svoje družinske članice ipd.

Ugotovitve moje raziskave se skladajo z ugotovitvami raziskav Pajnik (2010; 2016) o socialnih in delavskih pravicah ekonomskih migrantk v Evropi oziroma Sloveniji ter ugotovitvami etnografske raziskave Zorn (2003, str. 8) o pravicah prebežnikov in izbrisanih. Omenjene raziskave kot tudi moja dokazujejo, da je vprašanje socialnih pravic in dovoljenj za prebivanje povezano v začaran krog problemov: v socialno in ekonomsko izključenost, ki otežujeta napredovanje po lestvici državljanških pravnih statusov, to pa pomeni, da otežujeta napredovanje po lestvici k večjemu obsegu socialnih pravic.

Opisane stiske udeleženk raziskave so posledica verižne pogojenosti dostopa do pravic, ki državljanekam tretjih držav v Sloveniji otežuje

zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb oziroma reproducira nenehno grožnjo nezmožnosti zadovoljevanja teh potreb (po dostojnem bivališču, delu in počitku, kakovostni hrani, zdravstveni oskrbi, šolanju, splošnem občutku varnosti). Vzrok stisk udeleženk raziskave po Galtungovi (1969; 1990) definiciji poimenujem strukturno nasilje. To posredno nasilje je s pomočjo pravno predpisane negotovosti njihovega državlanskega statusa in socialnih pravic vgrajeno v institucije, torej tudi v delovanje družbe. Etnografsko gradivo kaže, da je takšno nasilje v institucijah ali med posamezniki pogosto sprejeto kot dejstvo in normalizirano. O strukturnem nasilju Galtung zapiše, da je integrirano v družbeno strukturo ali institucije in da škodi ljudem, ker jim onemogoča zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb, čeprav bi se bilo temu moč izogniti (Galtung, 1990, str. 292). Strukturno nasilje je pogosto nevidno, statično, stabilno in se zdi objektivna, naravna posledica delovanja družbe, čeprav učinkuje kot neenako razmerje moči in neenake življenjske možnosti (Galtung, 1969, str. 171–174).

Bourgeois idr. (2017) strukturno nasilje raziskujejo v povezavi s povečanim tveganjem za kronične bolezni. S izrazom strukturna ranljivost poimenujejo ugotovitve, da tveganje za poslabšanje zdravja ljudi z najmanj družbene, ekonomske in politične moči, kot so udeleženske raziskave, povzročajo družbene strukture, institucije in hierarhizacije prebivalstva. Opozarjajo na omejen dostop do virov, kot sta zdravstvena oskrba, socialno varstvo in izobraževanje, ter izpostavljenost diskriminaciji in nasilju. Institucije in družbene prakse, namenjene oskrbi in podpori, so udeleženkam raziskave dostopne le delno ali deklarativno. Omejen dostop do oskrbe in podpore kot tudi krožna pogojenost pravic povečujeta tveganje za kronične bolezni. To strukturno ranljivost, ki se je kazala v številnih psihičnih in telesnih kroničnih boleznih, so udeleženske raziskave sprejele kot dejstvo o delovanju družbe in so neenakovrednost v dostopu do virov ponotranjile.

Strukturno nasilja z vidika ženske perspektive deluje tudi prek dominantne reprezentacije priseljenk. Hrvatin (2017) in Ivnik (2016) opozarjata na pomanjkljivo prisotnost izkušenj migrantk (ženskega spola) v raziskovanju, zakonodaji, akademskem diskurzu, aktivističnem delovanju in drugod. Cukut Krilić (2009, str. 194) in Hrvatin (2017) ugotavljata tudi, da javni diskurzi o migracijah največkrat esencializirajo različne migrantske skupine in jim vnaprej, brez preverjanja, pripisujejo določene značilnosti in vedenje. Opažata, da so migrantke pogosto predstavljene kot pasivne žrtve. Nasilje nad priseljenkami iz tretjih držav se ohranja prek mehanizmov esencializacije (»potrebujejo posebno pomoč svojih partnerjev«, »ne razumejo, kakšne so njihove pravice«, »nočejo se naučiti jezika«) in viktimizacije (»zaradi migracije doživljajo nasilje in nemoč«). Udeleženske moje raziskave so v raziskavi vztrajno kljubovale pogosto zaznamim težnjam po takšni viktimizaciji in esencializaciji v vedenju zaposlenih v institucijah. Članice družin ženskega spola niso le ključne akterke procesov integracije svojih družin, temveč razvijajo strategije preživetja, politične zahteve in spletajo vezi vzajemne pomoči v skupnostih.

Predlogi

Da bi zmanjšali nasilne posledice v življenju družin priseljenk iz tretjih držav, ki delajo kot nizko kvalificirane delavke, so nujni praktični ukrepi:

- odpraviti bi morali ilegalizacijo in kriminalizacijo ljudi na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o prijavi bivališča (2016), Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021), ki za tujke, državljanke tretjih držav, predpisuje stroga merila pri legalizaciji prebivanja na ozemlju Republike Slovenije;
- odpraviti bi morali razlikovanje v obsegu socialnih pravic med prebivalkami Republike Slovenije na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o prijavi prebivališča (2016), Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021), Zakona o socialnem varstvu (2007), Zakona o socialnovarstvenih prejemkih (2010);
- upravni postopki za pridobivanje dovoljenj za prebivanje bi morali biti poenostavljeni, standardizirani in hitrejši; na voljo bi morala biti podpora med oddajanjem prošnje in čakanjem na izid prošnje; prosilkam bi moral biti na voljo izboljššan način komunikacije z referentkami; vpogled v status vlog bi prosilkam moral biti dostopen vseskozi med procesom postopka; informacije o postopkih bi morale biti na voljo v več jezikih; za komunikacijo med vlagateljicami in referentkami bi morale biti na voljo prevajalke oziroma medkulturne tolmačke;
- odpraviti bi morali pogoje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, kot so sredstva za preživljanje, potrdila o jezikovnem znanju, potrdila o dokazovanju večletnega zakonitega bivanja v Republike Slovenije, urejeno bivališče, urejeno zdravstveno zavarovanje – pravica do stalnega prebivanja bi morala biti obča za vse prebivalke Republike Slovenije;
- pogojenost dovoljenja za prebivanje z zaposlitvenim statusom bi morala biti odpravljena;
- na voljo bi morala biti podpora pri zamenjavi delodajalk in prijavi kršitev delavskih pravic; organi za sankcije kršitev delavskih pravic bi morali delovati proaktivno in z realnim učinkom sankcij za kršiteljice delavskih pravic in izkoriščanja delavk;
- informiranje o pravicah (delavskih, socialnovarstvenih, zdravstvenih) bi moralo biti dostopnejše (npr. info točke v javnem prostoru) in na voljo v več jezikih, z možnostjo prevajalk oziroma medkulturnih tolmačk;
- na voljo bi morala biti podpora v več jezikih (z možnostjo prevajalk ali medkulturnih mediatorjk) pri uveljavljanju pravic (v zdravstvu, na centrih za socialno delo, zavodih za zaposlovanje, v šolah, vrtcih).

Analiza podatkov kaže, da je delovanje centrov za socialno delo, šol, zdravstvenih zavodov, zavodov za zaposlovanje in nevladnih organizacij, v katerih delujejo tudi socialne delavke, vpeto v reprodukcijo opisanega strukturnega nasilja. Stroki in akademski disciplini socialnega dela ugotovitve moje raziskave postavljajo vprašanje za samorefleksijo na individualni in kolektivni

ravni: kateri načini dela ohranjajo pogoje strukturnega nasilja in kateri načini dela se temu nasilju postavljajo po robu in poskušajo načela etičnih kodeksov udejanjati tudi v praksi (Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev, 2019). Pri tem moramo biti pozorni, saj je opisano nasilje, ki je uzakonjeno in normalizirano v delovanju družbe in institucij, še posebej odporno proti prepoznavanju in spreminjanju (Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 83).

Posvečeno dragi prijateljici, mami, hčeri, borki, delavki, sestri A. S. – preminula 2025 v UKC Ljubljana zaradi nenadne avtoimunske bolezni, oslabiljenega imunskega sistema, kroničnega stresa ...

Viri

- Andersson, R. (2014). Time and the migrant other: European border controls and the temporal economics of illegality. *American Anthropologist*, 116(1). DOI: <https://doi.org/10.1111/aman.12148>
- Balibar, É. (2007). *Mi, državljani Evrope?: meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- Bejarano, C. A., Juarez, L. L., Garcia, M. A. M., & Goldstein, D. M. (2019). *Decolonising ethnography*. London: Duke University Press.
- Bez nec, B. (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 37(238). Pridobljeno 1. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-NXPRLMJT/ff3c1575-c784-4917-a534-616744f99a80/PDF>
- Bourgeois, P., Holmes, S. M., Sue, K., & Quesada, J. (2017). Structural vulnerability: operationalizing the concept to address health disparities in clinical care. *Academic Medicine: Journal of the Association of American Medical Colleges*, 92(3). DOI: 10.1097/ACM.0000000000001294
- Bučar Ručman, A. (2014). *Migracije in kriminaliteta: pogled čez meje stereotipov in predsodkov* [pdf]. Pridobljeno 15. 5. 2024 s https://www.researchgate.net/publication/277197404_Migracije_in_kriminaliteta_Pogled_čez_meje_predsodkov_in_stereotipov
- Calavita, K. (2005). *Immigrants at the margins: law, race, and exclusion in Southern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cukut Krilič, S. (2009). *Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Farris, S. R. (2017). *In the name of women's rights: the rise of femonationalism*. Durham: Duke University Press.
- Flaker, V., Cigoj Kuzma, N., Grebenc, V., Kodele, T., Kranjc, B., Pirnat, T., Smole, A., Urek, M., Videmšek, P., & Žnidarec Demšar, S. (2007). *Krepitev moči v teoriji in praksi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://www.jstor.org/stable/422690>
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3). Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf>
- Githens, M. (2013) *Contested voices: women immigrants in today's world*. New York: Palgrave Macmillan.

- Hrvat, A. (2017). *Begunke v medijih: arhetip begunke kot žrtve*. Pridobljeno 16. 1. 2025 s <https://www.mirovni-institut.si/begunke-v-medijih-arhetip-begunke-kot-zrtve/>
- Hrženjak, M., & Jalušič, V. (2011). *Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se otvaraju): perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti* [pdf]. Pridobljeno 15. 1. 2024 s https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/siaprem_vrata_niso_bas_odprta.pdf
- Ivnik, T. (2016). Migracije žensk: Srbija. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 264(44). Pridobljeno 1. 1. 2025 s <https://ckz.si/publikacije/znanstveni-clanki/migracije-zensk-srbija>
- Lutz, H., & Amelina, A. (2021). Intersectionality and transnationality as key tools for gender-sensitive migration research. V C. Mora, & N. Piper (ur.), *The Palgrave handbook of gender and migration* (str. 55–72). Cham: Palgrave Macmillan.
- McConnell, L., & Smith, R. (ur.) (2018). *Research methods in human rights*. New York: Routledge.
- Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev (2019). *Globalna izjava o etičnih načelih v socialnem delu*. Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2019/09/GLOBAL-SW-STATEMENT.-SLOVENE-TRANSLATION.pdf>
- Ministrstvo za notranje zadeve (2023). *S spremembami zakona o tujcih odpravljamo administrativne ovire*. Pridobljeno 1. 11. 2023 s <https://www.gov.si/novice/2023-03-28-s-spremembami-zakona-o-tujcih-odpravljamo-administrativne-ovire/>
- Noblit, G. W., Flores, S. Y., & Murillo, E. G. (2004). Postcritical ethnography: an introduction. V G. W. Noblit, S. Y. Flores, & E. G. Murillo Jr. (ur.), *Postcritical ethnography: reinscribing critique* (str. 1–46). Cresskill: Hampton Press.
- Pajnik, M. (2010). Socialno državljanstvo, migracije in trg dela. V K., Medica, G. Lukič, & M. Bufon (ur.), *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo* (str. 13–36). Koper: Univerza na Primorskem.
- Pajnik, M. (2016). Wasted precariat: migrant work in European societies. *Progress in Development Studies*. Pridobljeno 12. 6. 2024 s <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=87638&lang=eng>
- Pistotnik, S. (2021). *Ljudje brez države: primeri iz območja nekdanje Jugoslavije* (doktorsko delo). Pridobljeno 1. 1. 2024 s <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=153558&lang=slv>
- Tedlock, B. (2000). Ethnography and ethnographic representation. V N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (ur.), *Handbook of qualitative research* (str. 455–486). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Učakar, T. (2022). Stopenjska diskriminacija: izzivi prepoznavanja diskriminacije tujcev. V R. Kuhar, & M. Pajnik, *Interseksionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentativne neenakosti* (str. 41–65). DOI: 10.4312/9789617128550
- Wolf, D. L. (1993). Introduction: feminist dilemmas in fieldwork. *Frontiers: a journal of women studies*, 13(3). Pridobljeno 1. 6. 2024 s <https://www.jstor.org/stable/3346740>
- Zakon o državljanstvu* (1991). *Ur. l. RS*, št. 1/1991.
- Zakon o prijavi prebivališča* (2016). *Ur. l. RS*, št. 52/2016.
- Zakon o socialnem varstvu* (2007). *Ur. l. RS*, št. 3/2007.
- Zakon o socialnovarstvenih prejemkih* (2010). *Ur. l. RS*, št. 61/2010.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih* (2023). *Ur. l. RS*, št. 48/2023.
- Zakon o spremembah in dopolnitvi Zakona o tujcih* (2023). *Ur. l. RS*, št. 115/2023.

Zakon o tujcih (2023). *Ur. l. RS*, št. 95/2021.

Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2021). *Ur. l. RS*, št. 91/2021.

Zorn, J. (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva* (doktorsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zorn, J. (2005). Globalne neenakosti – predgovor. *Socialno delo*, 44(4/5). Pridobljeno 1. 11. 2024 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-KO5WAJ01/c6d23271-5d-18-4c9e-9730-040233a43e32/PDF>

Zorn, J. (2008). Ljudje brez pravice do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3/6). Pridobljeno 15. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QEXYHNBA/544a89b3-4838-4e03-b0f4-3bb06f61a1ab/PDF>